

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Корольов Ігор Русланович,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається теоретичний аспект дослідження національної комунікативної поведінки; диференціюються поняття комунікативної поведінки та мовленнєвого етикету; аналізуються три основні моделі опису комунікативної поведінки: ситуативна, аспектна, параметрична.

Ключові слова: комунікативна поведінка, мовленнєвий етикет, мовна особистість, менталітет.

У епоху глобалізації, інтенсифікації міжнародних контактів зростає інтерес суспільства до етнічних особливостей спілкування, до менталітету й національних характерів народів. На сьогодні існує безліч фактів прояву національної специфіки в спілкуванні того або іншого народу, отож, **актуальним** є встановлення їхніх універсальних і специфічних рис для тієї або іншої національної культури. Національна комунікативна поведінка в найзагальнішому виді визначається як *сукупність норм і традицій спілкування етносу* [Стернин и др. 2003; Тер-Минасова 2007].

Термін "комунікативна поведінка" в цьому значенні вперше було вжито Й.А. Стерніним у 1989 році в праці "Про поняття комунікативної поведінки" [Стернин 1989, 279–282]. На сьогодні, одними з найпотужніших є російські лінгвістичні школи, діяльність яких присвячена проблемам дослідження комунікативної поведінки. Одну з них очолює професор Йосип Абрамович Стернін – директор Центру дослідження комунікативної поведінки при Воронізькому державному університеті (Росія), співробітниками якого також є професори Зінаїда Данилівна Попова та Тетяна Вікторівна Ларіна; а другу – професори Московського державного університету імені М.В. Ломоносова Світлана Григорівна Тер-Минасова та Анна Валентинівна Павловська.

Як справедливо зауважує І.О. Голубовська, "на жаль, вітчизняній зіставній комунікативістиці майже немає чим пишатися (як кажуть англійці, *"has nothing to boast of"*), більше того, подібних досліджень на вітчизняних теренах майже не існує" [Голубовська 2008, 31]. Щодо українських розвідок, то нашу увагу привертають, насамперед, ґрунтовні праці професора Флорія Сергійовича Бацевича: монографії "Нариси з комунікативної лінгвістики" [Бацевич 2003], "Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи" [Бацевич 2005], підручники "Основи комунікативної лінгвістики" [Бацевич 2004], "Філософія мови: історія лінгвофілософських учень" [Бацевич 2008], де автор детально описує всі основні комунікативно-прагматичні категорії, як-от: пресупозицію, комунікативні стратегії і тактики, соціальний статус тощо. Останнім часом українські вчені (С.К. Богдан [Богдан 1998], І.О. Голубовська [Голубовська 2008], І.А. Колеснікова [Колеснікова 2008], А.В. Корольова [Корольова 2007; 2008], М.О. Стахів [Стахів 2008]) усе більше звертаються до дослідження питань так званої "зовнішньої лінгвістики", до якої власне й відносив М.М. Бахтін проблематику мовленнєвого спілкування [Бахтин 1996].

Опис комунікативної поведінки тієї або іншої лінгвокультурної спільноти є частиною країнознавства, оскільки поєднує виявлення специфічних фактів етикету, національних традицій тощо. Комунікативну поведінку можна визначити як актив-

не країнознавство [Павловская 2007]. Знання в цій галузі є необхідними для активної комунікації, на відміну від іншої, пасивної частини країнознавства – відомостей про культуру, географію, історію, які не відбиваються в повсякденній міжкультурній комунікації, а потрібні лише при виникненні відповідної проблеми в акті комунікації. Звернемось також до співвідношення термінів *комунікативна поведінка* й *мовленнєвий етикет*. Комунікативна поведінка – ширше поняття, ніж мовленнєвий етикет. Останній пов'язаний, переважно, зі стандартними мовленнєвими формулами в комунікативних ситуаціях, які відбивають категорію ввічливості; а комунікативна поведінка описує тематику спілкування, сприйняття тих або інших комунікативних дій носіями мови, особливості спілкування в більших комунікативних сферах: *родина, колектив, іноземці, знайомі, незнайомі* тощо. Комунікативна поведінка описує не тільки ввічливе, еталонне спілкування, але й реальну комунікативну практику. Отже, мовленнєвий етикет є складовою комунікативної поведінки. Загалом, при описі національної специфіки комунікативної поведінки ми маємо оперувати поняттям національної мовної особистості [Караулов 1987; Павловская 2007].

Існування відмінностей між народами було очевидним із найдавніших часів, задовго до появи того, що прийнято називати поняттям "нація" [Павловская 2007, 148]. Характеристики різних етносів можна зустріти ще в працях давніх істориків: Геродота, Ксенофонта, Фукідида, Полібія, Тита Лівія. Нестор у "Повісті минулих літ", характеризуючи племена, які мешкали на території Русі, відзначав, що "всі ці племена мали свої звичаї, і закони своїх батьків... і кожен – свою вдачу". Малював він і конкретні психологічні портрети: поляни – "лагідні й тихі", "соромливі", древляни "жили по-скотськи" тощо. Пізніше М.В. Гоголь писав: рос. "Сердцеведением и мудрым познанием жизни отзовется слово британца; легким щеголем блеснет и разлетится недолговечное слово француза; затейливо придумает свое, не всякому доступное, умно-худощавое слово немец; но нет слова, которое было бы так замашисто, бойко, так вырвалось бы из-под самого сердца, так бы кипело и животрепещало, как метко сказанное русское слово" [Гоголь 2006, 129]. Цією яскравою фразою великий письменник продемонстрував не тільки існування національних особливостей різних етносів, а й розкрив їхнє відображення в мові.

Особливо помітною є різниця національних характерів і менталітетів під час зіткнення з іншими культурами – за кордоном або ж при спілкуванні з іноземцями в рідній країні. Мимоволі помічаємо те, що ми різні, причому не тільки в зовнішності та внутрішньому світі, оскільки в кожній людини вони неповторні; лінгвокультурний шок не виникає при спілкуванні із чужими людьми, що належать до рідного етносу. Такий стан характерний для людини, яка помічає неоднакову реакцію комунікантів на одні й ті самі явища й події, їхню різну поведінку в громадських місцях.

Сучасна наука підійшла "креативно" до вивчення проблемних питань комунікативної поведінки різномовних етносів. Вирішення поставлених завдань передбачає залучення результатів досліджень таких наук, як філософія, психологія, соціологія, історія, антропологія, фізіологія. Особливості комунікативної поведінки народів розглядаються з різних позицій, вишукуються нові підходи й методи [див. докладніше Прохоров, Стернин 2007]. У результаті, як зауважує А.В. Павловська, сам факт існування національних характерів було поставлено під сумнів [Павловская 2007, 5]. Автори монографії

"Етнопсихолінгвістика" [Этнопсихолінгвістика 1988] висувають ідею про лакунарний характер вербальної й невербальної поведінки певного етносу. У цьому випадку аналіз комунікативної поведінки зводиться до виявлення й опису лакун.

Проте, спираючись на праці Й.А. Стерніна, зауважимо, що значна кількість комунікативних ознак у різних культурах збігається, а ще більша – демонструє за певної подібності яскраві національні відмінності. Ці факти також мають бути описані за системним принципом, а виявлені відмінності повинні продемонструвати прояви національної специфіки комунікативної поведінки того або іншого етносу [Стернин и др. 2003, 14].

Вивчення проблеми національного характеру ускладнюється багатьма факторами. Його не можна побачити й відчутти на дотик, неможливо досліджувати в лабораторних умовах. Характер виявляється приховано й непомітно: у ставленні до навколишнього світу, манері поведінки, способах спілкування, у вподобаннях і пристрастях, стилі життя, традиціях і звичках [Павловская 2007, 5].

Національна логіка мислення припускає, насамперед, звернення до колективної етнічної свідомості, вираженій за допомогою різнорівневих мовних структур, як маніфестантів національної ментальності, що традиційно досліджували через лексичну систему мови [Голубовська 2004]. Однак, вивчення тільки словникового складу не може створити цілісну картину, у зв'язку із чим виникає питання про ступінь участі різних рівнів мовної системи у вираженні мовними формами ментальності тієї або іншої національно-культурної спільноти. Комунікативна поведінка особистості визначається її комунікативною свідомістю. За визначенням Й.А. Стерніна, комунікативна свідомість – це стійка сукупність процесів мислення, що забезпечують комунікативну поведінку (нації, групи, особистості) [Стернин и др. 2003, 10].

У рамках нашого дослідження ми розуміємо ментальність як національний спосіб мислення. Менталітет, порівняно з ментальністю, є ширшим поняттям, включаючи до свого складу соціальні, економічні, політичні, духовні й моральні сторони громадського життя етносу, які й зумовлюють його національний характер і самоідентифікацію [Голубовська 2004; Кравченко 2000].

Дослідники проблем національної комунікативної поведінки [Стернин и др. 2003, 21–22] пропонують три основні моделі її опису: *ситуативну*, *аспектну*, *параметричну*.

Усі три моделі забезпечують комплексність і системність опису комунікативної поведінки, але мають різне призначення.

Ситуативна модель передбачає опис комунікативної поведінки народу в рамках комунікативних сфер і стандартних комунікативних ситуацій (вітання, вибачення, подяка, виправдання, примирення, освідчення в коханні, спілкування в колективі, спілкування з дітьми, національна невербальна система тощо). Ситуативна модель будується на емпіричному матеріалі.

Набір комунікативних сфер і стандартних комунікативних ситуацій досить великий, а вибір і кількість описуваних сфер і ситуацій визначається практичними цілями дослідження. Ситуативна модель спирається на практику міжкультурних контактів, аналізуючи такі тематичні сфери й комунікативні ситуації, у яких при міжетнічному спілкуванні регулярно виявляються реальні відмінності. Ця модель

використовується також із прикладною метою – для науково-популярного опису комунікативної поведінки народу, зокрема й для дидактичних цілей.

У ситуативній моделі окремо розглядається вербальна й невербальна мовленнєва поведінка, яка репрезентує різнотипні комунікативні засоби, що використовуються в комунікативних ситуаціях і сферах.

Аспектна модель припускає опис комунікативної поведінки в межах апріорі виділених дослідником аспектів, основні з яких – вербальний і невербальний, а також продуктивний, рецептивний, нормативний і реактивний (див.: Й.А. Стернін "Моделі опису комунікативної поведінки" [Стернін 2000]).

Параметрична модель передбачає системний, здебільшого формалізований, опис комунікативної поведінки на основі певної, обраної дослідником, сукупності факторів, параметрів і ознак, за якими може бути проаналізована комунікативна поведінка будь-якого етносу.

Саме в межах параметричної моделі виділяються комунікативні фактори, комунікативні параметри й комунікативні ознаки. Основою опису є комунікативні ознаки (дії, факти), виділені емпірично з фактичного порівняльного матеріалу. Ці ознаки мають бути систематизовані, узагальнені в параметри, а параметри – у фактори. Отже, дослідник має отримати узагальнену модель комунікативної поведінки етносу, побудовану ієрархічно.

Виявлення факторів і параметрів опису національної комунікативної поведінки – важливе й складне наукове завдання. Опис комунікативної поведінки етносу за параметричною моделлю передбачає:

- ✓ повну характеристику релевантних рис комунікативної поведінки досліджуваної лінгвокультурної спільноти в зіставленні з комунікативною поведінкою іншого етносу, або етносів;

- ✓ вербальні й невербальні мовленнєві ознаки мають розглядатися неподільно, у межах відповідних параметрів, оскільки їхні функції у рамках певних комунікативних параметрів збігаються, а вербальні й невербальні засоби взаємно доповнюють один одного (див. докладніше працю за редакцією Й.А. Стерніна "Американська комунікативна поведінка", у якій застосовано параметричну модель для зіставлення російської і американської комунікативної поведінки [Американское...2001]).

Погоджуємось із російськими вченими [Стернін и др. 2003, 22] у тому, що параметрична модель є теоретичною базою для опису комунікативної поведінки будь-якого народу, а ситуативно-тематична й аспектна моделі надають матеріал для узагальнення, який використовується при створенні параметричного опису комунікативної поведінки. Отже, всі три моделі не виключають, а припускають і доповнюють одна одну.

Ситуативна модель найбільш змістовна й зручна для початкового етапу дослідження, параметрична ж дозволяє стисло зробити висновки та є доцільною для міжкультурного зіставлення комунікативної поведінки. Так, останнім часом вийшло декілька наукових праць, у яких мовленнєва поведінка описується із використанням: ситуативної моделі в комунікативних ситуаціях "примирення" [Божко 2003]; "освідчення в коханні" [Кушнір 2005] на прикладі мовленнєвої поведінки російської мовної особистості; аспектної моделі – на прикладі комунікативного

етикету української мовної особистості [Стахів 2008]; параметричної моделі – у комунікативній ситуації "виправдання" на прикладі мовленнєвої поведінки української, російської та англійської мовних особистостей [Корольов 2008].

Перспективою подальших досліджень вважаємо детальніше звернення до конкретних ситуацій і сфер спілкування різномовних етносів із метою виявлення універсальних і національно-специфічних особливостей як вербальної, так і невербальної складових у їхній комунікативній поведінці.

В статье рассматривается теоретический аспект исследования национального коммуникативного поведения, дифференцируются понятия коммуникативного поведения и речевого этикета; анализируются три основные модели описания коммуникативного поведения: ситуативная, аспектная, параметрическая.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, речевой этикет, языковая личность, менталитет.

The article observes the national communicative behavior as a conceptual category with universal and idioethnical features. In particular, mentality, mentalities, national character, speech etiquette definitions are given. The basic models (situation, aspect, parametric) of communicative behavior are analyzed.

Key words: communicative behavior, speech etiquette, language personality, mentality.

Література:

1. *Американское коммуникативное поведение* / [Под ред. И.А. Стернина, М.А. Стерниной]. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – 167 с.
2. *Бахтин М.М.* Собрание сочинений: в 7 т. / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Русские словари, 1996. – Т. 5: Проблема речевых жанров. – С. 159–206.
3. *Бацевич Ф.С.* Нариси з комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : Вид. центр Львівськ. нац. ун-ту, 2003. – 247 с.
4. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Вид. центр "Академія", 2004. – 344 с.
5. *Бацевич Ф.С.* Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф.С. Бацевич. – Л.: ПАІС, 2005. – 262 с.
6. *Бацевич Ф.С.* Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: ВЦ "Академія", 2008. – 240 с.
7. *Богдан С.К.* Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Світлана Калениківна Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
8. *Божко Г.П.* Речевые тактики в репертуаре русской языковой личности (на материале коммуникативной ситуации "примирение") : дис. на соиск. учен. степ. кандидата филол. наук : 10.02.02 "Русский язык" / Божко Галина Павловна. – К., 2003. – 164 с.
9. *Гоголь Н.В.* Мертвые души / Николай Васильевич Гоголь. – Харьков: Книжный Клуб "Клуб Семейного Досуга", 2006. – 448 с.
10. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
11. *Голубовська І.О.* Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська // Studia Linguistica. – К.: ВЦ "Київський університет", 2008. – Вип.1. – С.25–33.
12. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
13. *Колеснікова І.А.* Діалектика номінального та узуального в професійному дискурсі / Ірина Анастоліївна Колеснікова. – К.: ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана", 2008. – 248 с.
14. *Корольов І.Р.* Комунікативна ситуація "виправдання": функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.15 "Загальне мовознавство" / І.Р. Корольов. – К., 2008. – 19 с.

15. *Королёва А.В.* Отражение английской и русской ментальности в интимизированных текстах-вывесках / А.В. Королёва // Россия и запад: диалог культур: сб. ст. XII Международной конференции. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2008. – Вып. 14. – С. 128–133.
16. *Корольова А.В.* Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А.В. Корольова // *Studia Linguistica*. – К.: ВЦ "Київський університет", 2008. – Вип. 1. – С. 48–53.
17. *Кравченко А.Г.* Менталітет як об'єкт соціально-філософського дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / А.Г. Кравченко. – К., 2000. – 19 с.
18. *Кушнір Н.О.* Вербалізація чуттєвих інтенцій у російському діалогічному мовленні (на матеріалі комунікативної ситуації "освідчення в коханні") : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.02 "Російська мова" / Н.О. Кушнір. – К., 2005. – 16 с.
19. *Павловская А.В.* Особенности национального характера итальянцев, англичан, немцев, норвежцев и финнов, американцев, исландцев / Анна Валентиновна Павловская. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. – 172 с.
20. *Попова З.Д.* Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – [2-е изд.]. – Воронеж: Истоки, 2003. – 60 с.
21. *Стахів М.О.* Український комунікативний етикет : навч.-метод. посібник / Марія Олексіївна Стахів. – К.: Знання, 2008. – 245 с.
22. *Стернин И.А.* О понятии коммуникативного поведения / И.А. Стернин // *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung*, Halle, 1989. – S. 279–282.
23. *Стернин И.А.* Коммуникативное поведение младшего школьника / И.А. Стернин. – Воронеж, 2000. – 195 с.
24. *Стернин И.А.* Модели описания коммуникативного поведения / И.А. Стернин. – Воронеж, 2000. – 27 с.
25. *Стернин И.А.* Очерк английского коммуникативного поведения / Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. – Воронеж: Истоки, 2003. – 185 с.
26. *Тер-Минасова С.Г.* Война и мир языков и культур : вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М.: АСТ : Астрель ; Хранитель, 2007. – 286 с.
27. *Этнопсихоллингвистика* / [Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина, А.Н. Крюков и др.; Отв. ред. Ю.А. Сорокин; АН СССР, Ин-т языкознания]. – М.: Наука, 1988. – 192 с.